

พัฒนาการของหมู่บ้านอุดมพัฒนาและจุดกำเนิดเกษตรกรรมทางเลือก

4.1 ประวัติความเป็นมาของหมู่บ้าน

หมู่บ้านอุดมพัฒนาเป็นหมู่บ้านใน ต.วังบ่อ อ.หนองบัว จ.นครสวรรค์ ก่อตั้งขึ้นเมื่อประมาณ 30 ปีที่ผ่านมาก่อนที่จะได้ชื่อว่า "หมู่บ้านอุดมพัฒนา" นั้นชาวบ้านที่เพิ่งเข้ามาอยู่ในระยะแรกเรียกบริเวณนี้ว่า "โคกชะอม" ต่อมาเปลี่ยนเป็น "โคกชะอม" เพราะมีแหล่งน้ำน้ำลำคลองไหลผ่านและเต็มไปด้วยต้นชะอม ผู้ที่เข้ามาอยู่ในบริเวณนี้อพยพมาจากท้องถิ่นอื่น เช่น อำเภอชุมแสง จังหวัดนครราชสีมาและจังหวัดใกล้เคียงเนื่องจากท้องถิ่นเดิมมีปัญหาต่างๆ เช่น ไม่มีที่ดินทำกิน ที่ดินทำกินขาดความอุดมสมบูรณ์ ประสบภัยธรรมชาติ นาล่ม เป็นต้น

ในอดีตก่อนที่มีการอพยพเข้ามา บริเวณนี้เป็นเขตป่าสงวน อุดมสมบูรณ์ไปด้วยทรัพยากรป่าไม้ที่มีค่าต่างๆ เช่น ไม้มะค่าโมง ไม้แดง ไม้เต็งรัง มีสัตว์ป่าจำพวกช้าง เสือ หมูป่า อาศัยอยู่มากมาย เมื่อมีการอพยพเคลื่อนย้ายถิ่นเข้ามาในพื้นที่นี้ ในระยะแรกเริ่ม ไม่มีการจัดระเบียบที่ชัดเจน ใครเข้ามาบุกเบิกก่อนก็สามารถจับจองผืนดินได้เป็นจำนวนมาก อาชีพหลักของชาวบ้านในระยะแรกๆ คือ การทำไร่ข้าวโพด ทำให้ต้องมีการตัดไม้ทำลายป่าเพื่อปรับสภาพที่ดินเป็นไร่ ป่าไม้ที่เคยอุดมสมบูรณ์จึงถูกทำลายลงในเวลาอันรวดเร็ว สภาพที่ดินซึ่งอุดมสมบูรณ์ไปด้วยปุ๋ยธรรมชาติ ก็ค่อยๆ เสื่อมสภาพลง

ลักษณะการตั้งถิ่นฐานของหมู่บ้านที่มีมาในอดีต ประกอบไปด้วย 4 กลุ่มบ้าน คือ

1. กลุ่มบ้านโคกชะอม ซึ่งเป็นกลุ่มบ้านใหญ่ ชาวบ้านส่วนมากอพยพมาจาก อำเภอชุมแสง จังหวัดนครสวรรค์ มีประมาณ 150 ครอบครัว

¹ สัมภาษณ์ สุวรรณ บุตรศรี, ผู้นำชาวบ้าน, 6 ตุลาคม 2536.

2. กลุ่มบ้านหนองถั่วแปบ เป็นชาวบ้านที่อพยพมาจาก จังหวัดนครราชสีมา ประมาณ 30 ครอบครัว
3. กลุ่มบ้านหนองนุ่นไก่อ ชาวบ้านอพยพมาจากอำเภอบางมูลนาก จังหวัดพิจิตร มีประมาณ 30 ครอบครัว
4. กลุ่มบ้านหนองมะเขือ เป็นชาวบ้านที่อพยพมาจากจังหวัดพิจิตรและจังหวัดสุพรรณบุรี มีจำนวนประมาณ 15 ครอบครัว

กลุ่มบ้านทั้ง 4 กลุ่มนี้ได้รับการประกาศให้เป็นหมู่บ้านใหม่ เมื่อ ปี พ.ศ. 2520 โดยมีชื่อว่า "หมู่บ้านอุดมพัฒนา" ซึ่งเป็นชื่อที่เรียกกันมาจนถึงทุกวันนี้²

4.2 โครงสร้างทางเศรษฐกิจ สังคมและการปกครอง

4.2.1 โครงสร้างทางเศรษฐกิจ³

โครงสร้างทางเศรษฐกิจของหมู่บ้านอุดมพัฒนาดังอยู่บนฐานของการเกษตรกรรม อาชีพหลักของชาวบ้าน คือ การทำไร่ ทำนา และรับจ้าง พืชที่ปลูกได้แก่ ข้าว ข้าโพด ถั่วเขียว ถั่วเหลือง ข้าวฟ่าง ฯลฯ

ในอดีตเครื่องมือที่ใช้ในการผลิตเป็นแบบดั้งเดิม คือ จอบ เสียม มีด ไถ คราด และใช้แรงงานสัตว์ คือควาย ช่วยในการผลิต แต่ปัจจุบันเทคโนโลยีสมัยใหม่เข้ามามีอิทธิพลมาก เช่น การใช้รถไถเดินตาม รถแทรกเตอร์ เป็นต้น

รายได้หลักของเกษตรกรในอดีต มาจากการทำไร่ข้าวดพด ส่วนการผลิตพืชอื่น เช่น ถั่วเขียว ถั่วเหลือง ข้าวฟ่าง เป็นรายได้เสริม ส่วนชาวนั้นปลูกเพื่อบริโภคในครัวเรือน ส่วนที่เหลือจึงเก็บไว้ทำพันธุ์และขาย

² อุนสรณ์ ไชยพาน. ข้อมูลหมู่บ้านอุดมพัฒนา . (นครสวรรค์: โครงการปฏิรูปการเกษตรและพัฒนาชนบท, 2525), หน้า 1.

³ สัมภาษณ์ สัจวาสนีย์ เรืองฤทธิ์, อดีตผู้ใหญ่บ้านอุดมพัฒนา, 5 ตุลาคม 2536.

โครงสร้างทางเศรษฐกิจของหมู่บ้านอุดมพัฒนา ประกอบด้วย เกษตรกรที่มีฐานะเศรษฐกิจในระดับดีประมาณ 10 % ฐานะปานกลาง 30 % และฐานะยากจน 60% โดยเกษตรกรที่มีฐานะยากจนนั้นสืบเนื่องมาจาก การผลิตโดยเฉพาะอย่างยิ่งการทำไร่ข้าวโพดซึ่งต้องพึ่งน้ำฝนและราคาผลผลิตยังถูกกำหนดโดยพ่อค้าที่มีฐานะ เป็นนายทุนเงินกู้ของเกษตรกรด้วย

ในสภาพเช่นนี้เกษตรกรจึงจะเป็นฝ่ายเสียเปรียบและไม่มีสิทธิ์ต่อรองราคาผลผลิต เพราะต้องพึ่งพาพ่อค้าในการกู้มาลงทุน ทำให้เกษตรกรต้องตื่นตระหนกมากขึ้นด้วยไปรับจ้างเพื่อหารายได้เพิ่มและพยายามลดค่าใช้จ่ายภายในครอบครัว รวมทั้งแสวงหาแหล่งเงินทุนใหม่ที่มีดอกเบี้ยถูกกว่า เพื่อจะมีเงินใช้จ่ายในชีวิตประจำวันมากขึ้น

4.2.2 โครงสร้างทางสังคม

โครงสร้างทางสังคมของหมู่บ้านอุดมพัฒนาในอดีต มีลักษณะที่หลากหลายเนื่องจากชาวบ้านอพยพมาจากหลายพื้นที่ บางกลุ่มมีความสัมพันธ์ภายในค่อนข้างดี เช่น กลุ่มหนองถั่วแปบซึ่งอพยพมาจากภาคอีสานเป็นส่วนใหญ่ จึงมีการช่วยเหลือซึ่งกันและกันค่อนข้างดี มีการร่วมมือกันทำงาน เช่น การลงแรงกันเลื่อยไม้ สร้างบ้าน เป็นต้น

ส่วนกลุ่มบ้านอื่นมีการช่วยเหลือกันในระดับเครือญาติ แต่เมื่อต่างเครือญาติจะมีลักษณะต่างคนต่างอยู่การติดต่อสัมพันธ์กันไปในลักษณะของการซื้อขาย มีการกั๊กเหนียวสินกันภายในหมู่บ้านบ้าง

สถาบันที่เป็นศูนย์รวมทางจิตใจของชาวบ้านมีเพียงวัดและโรงเรียน เพราะเกิดจากการร่วมแรงร่วมใจของชาวบ้านที่ร่วมมือกันสร้างขึ้นมา ในวันสำคัญทางศาสนาชาวบ้านทั้ง 4 กลุ่มบ้านจะไปทำบุญร่วมกันที่วัดอย่างพร้อมเพรียง

การรวมกลุ่มภายในหมู่บ้าน เป็นไปในลักษณะดั้งเดิม คือมีการรวมกลุ่มดนตรีพื้นบ้าน หมอแคน พิณ ซอ ซึ่งเป็นกลุ่มบ้านที่อพยพมาจากภาคอีสานและจะมีการเล่นดนตรีในหมู่บ้านเนื่องในโอกาสงานประเพณีต่างๆ เช่น งานแต่งงาน บวชนาค เป็นต้น ในอดีตก่อนที่เจ้าหน้าที่ของรัฐและองค์กร

⁴ สัมภาษณ์ หันต์ บุตรศรี, ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านอุดมพัฒนา, 6 ตุลาคม 2536.

พัฒนาเอกชนจะเข้าไปประจำในในหมู่บ้านการรวมกลุ่มเนื้อแก้ไขปัญหา การลงทุน ปัญหาหนี้สิน ปัญหา ราคาพืชผลยังไม่ปรากฏให้เห็น

กลุ่มเยาวชนหรือกลุ่มหนุ่มสาว ในหมู่บ้านก็เช่นกัน ยังไม่มีลักษณะของการรวมกลุ่มที่จะทำกิจกรรมที่เป็นประโยชน์ต่อชุมชน ค่านิยมของคนรุ่นใหม่สาวได้รับอิทธิพลจากสังคมเมืองมากขึ้นเห็นได้จากการแต่งตัว รสนิยมในการฟังเพลง การเต้นรำ และการแข่งขันโอ้อวดกันในเรื่องของสิ่งที่แสดงถึงความสะดักสะบาย เช่น รถมอเตอร์ไซด์ เป็นต้น

4.2.3. โครงสร้างทางการปกครอง ⁵

จากการที่หมู่บ้านอุดมพัฒนา ประกอบด้วยกลุ่มบ้านย่อย 4 กลุ่มบ้าน คือ โคกชะอ่ม หนองถั่วแปบ หนองพุ่มไก่อและหนองมะเขือ โดยมีกลุ่มบ้านโคกชะอ่มเป็นกลุ่มบ้านใหญ่และเป็นที่ตั้งของวัดและโรงเรียน ทำให้กลุ่มบ้านโคกชะอ่มกลายเป็นศูนย์กลางของหมู่บ้านอุดมพัฒนา

ในด้านการปกครอง นายสังวาลย์ เรืองฤทธิ์ ได้รับการเลือกตั้งให้เป็นผู้ใหญ่บ้านตั้งแต่มีการแยกหมู่บ้านอุดมพัฒนาออกจากหมู่บ้านโคกสะอาดในปี พ.ศ.2520 โดยมี นายหันธ์ บุตรศรี เป็นผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านฝ่ายป้องกัน และนายสังเวียน บุณรอด เป็นผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านฝ่ายช่าง ผู้ใหญ่บ้านเป็นคนในกลุ่มบ้านโคกชะอ่ม เป็นผู้มีอิทธิพลเคยเป็นผู้ครอบครองที่ดินในบริเวณนี้เป็นส่วนใหญ่ พื้นเพเดิมของผู้ใหญ่บ้านอพยพมาจาก จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เข้ามาจับจองพื้นที่บริเวณนี้เมื่อ 30 ปีที่ผ่านมา เช่นเดียวกับชาวบ้านคนอื่น ๆ ด้วยเหตุที่เป็นผู้มีความเป็นนักเลง มีพรรคพวกมาก จึงได้รับการยอมรับจากชาวบ้านให้เป็นผู้เฒ่า ส่วนบทบาทของผู้ช่วยทั้งสองคนนั้น มีลักษณะขึ้นต่อผู้ใหญ่บ้าน คอยทำตามคำสั่งของผู้ใหญ่บ้านเท่านั้น ไม่มีบทบาทในการตัดสินใจแก้ไขปัญหิต่างๆในหมู่บ้านแต่อย่างใด

ในปี พ.ศ.2521 สำนักงานการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม(ส.ป.ก) ได้ประกาศให้อำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ เป็นอำเภอที่อยู่ในเขตปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรมอันเนื่องมาจากสภาพความแห้งแล้งที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องในเขตนี้ หมู่บ้านอุดมพัฒนาซึ่งขึ้นอยู่กับอำเภอหนองบัวและอยู่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติจึงอยู่ในพื้นที่ที่ต้องมีการปฏิรูปที่ดินด้วย ชาวบ้านที่อยู่ในพื้นที่นี้ทั้งหมดจึงกลายเป็น

⁵ สัมภาษณ์วีระชัย นาควิบูลย์วงศ์, ผู้เชี่ยวชาญสำนักงานการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม, 25 ตุลาคม 2536.

ผู้บุกรุกป่าสงวน โดยไม่รู้ตัวและต้องทำการจัดสรรที่ดินกันใหม่ โดยให้แต่ละคนมีที่ดินทำกินได้ไม่เกิน 28 ไร่

ในระยะที่ ส.ป.ก. ได้เข้ามาจัดการปฏิรูปที่ดินนั้น จำนวนประชากร ในหมู่บ้านอุดมพัฒนา ได้เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วมาก ทั้งนี้เกิดจากผู้ที่อาศัยอยู่เดิมซึ่งครอบครองที่ดินจำนวนมากได้นำเอาญาติพี่น้องของตนเข้ามาจับจองที่ดินครอบครองไว้เกิน 28 ไร่ เพื่อมิให้ ส.ป.ก. นำที่ดินนั้นไปจัดสรรให้ผู้อื่น

ในเดือนพฤษภาคม 2525 ข้าราชการฝ่ายปกครองของอำเภอหนองบัว ได้จัดการอบรมคณะกรรมการพัฒนาหมู่บ้านขึ้นที่อำเภอ ผู้ใหญ่บ้านได้ส่งรายชื่อคณะกรรมการพัฒนาหมู่บ้านเข้ารับการอบรม จำนวน 9 คน ประกอบด้วย นายสังวาลย์ เรืองฤทธิ์ นายสังเวียน บุญรอด นายหันธ์ บุตรศรี นายสมาน อำมาตย์ นายสุดใจ บุชวารัตน์ นายปาน เหลืองเจษฎากุล นายสดีใจ วิไลศิลป์ นายขริ่ม สิ้นประและนายพล แสงทอง รายชื่อของคณะกรรมการทั้ง 9 คนนี้ไม่ได้เกิดขึ้นจากการให้ชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมในการตัดสินใจคัดเลือก แต่เกิดจากการตัดสินใจของผู้ใหญ่บ้านเอง โดยผู้ที่ถูกเสนอชื่อเอง ยังไม่เข้าใจว่า หน้าที่ของคณะกรรมการพัฒนาหมู่บ้านคืออะไร

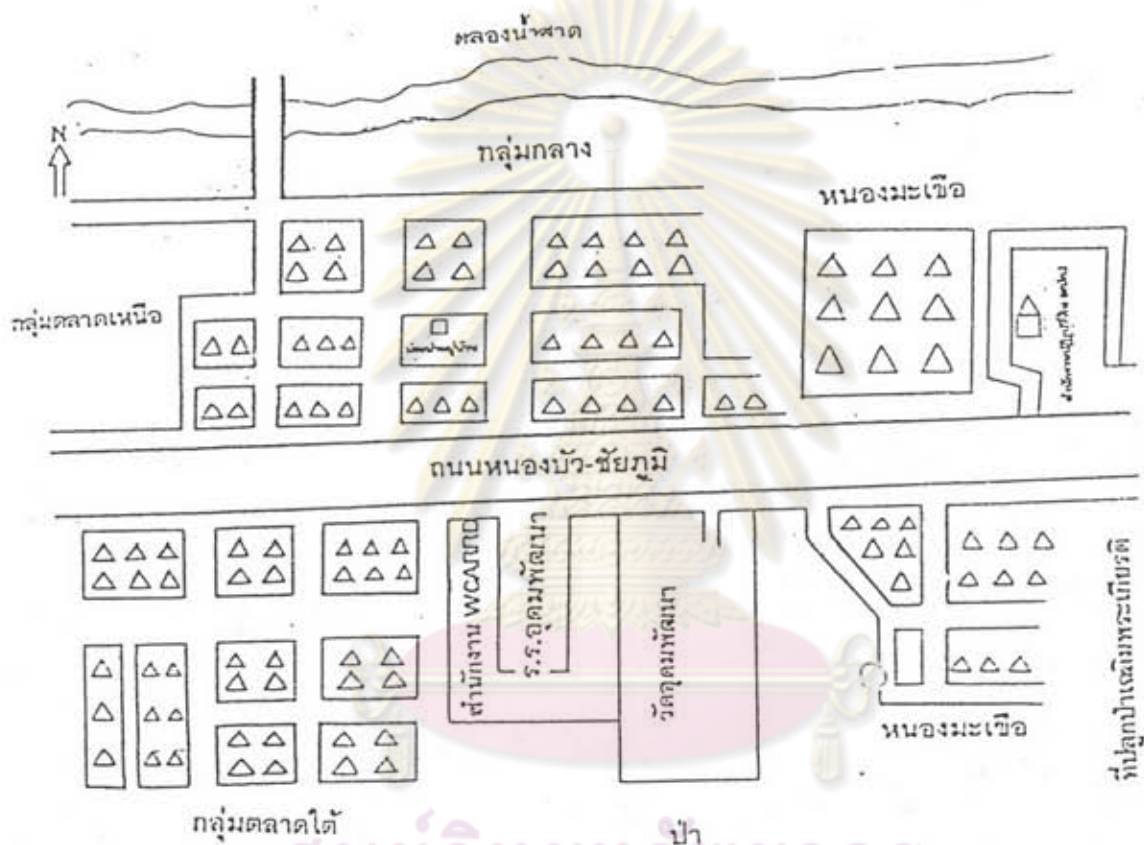
อย่างไรก็ตาม หลังจากการอบรม ได้มีการจัดตั้ง คณะกรรมการพัฒนาหมู่บ้าน ขึ้นมารับผิดชอบการพัฒนาหมู่บ้าน ในปีเดียวกัน โครงการปฏิรูปการเกษตรและพัฒนาชนบท (WCARRD) ได้ส่งเจ้าหน้าที่เข้าไปประจำอยู่ในหมู่บ้านและได้ทำงานใกล้ชิดกับผู้ใหญ่บ้านและคณะกรรมการพัฒนาหมู่บ้าน ทำให้คณะกรรมการพัฒนาหมู่บ้านมีบทบาทมากขึ้นในการพัฒนา เช่น การปรับปรุงถนน การซ่อมแซมสะพานที่ชำรุด การสร้างที่อ่านหนังสือพิมพ์ประจำหมู่บ้าน การจัดตั้งเวรยาม เป็นต้น ทำให้บทบาทการเป็นผู้นำเดี่ยวของผู้ใหญ่บ้านค่อยๆ ลดลงนับแต่นั้นเป็นต้นมา

ในเดือนมิถุนายน 2536 เกิดการเปลี่ยนแปลงด้านการปกครองขึ้นอีกครั้ง กล่าวคือ กลุ่มบ้านต่างๆ ที่เคยขึ้นอยู่กับหมู่บ้านอุดมพัฒนา ได้แก่ บ้านหนองถั่วแปบ และบ้านหนองพุ่มไก่อ แยกตัวออกไปตั้งหมู่บ้านและมีผู้ใหญ่บ้านเป็นของตนเอง ส่วนบ้านหนองมะเขือ ยังคงขึ้นอยู่กับบ้านอุดมพัฒนาและมีผู้ใหญ่บ้านคนเดียวกันคือ นายมนัส เรืองฤทธิ์ ซึ่งเป็นบุตรชาย ของอดีตผู้ใหญ่บ้านคนก่อน⁶

⁶ สัมภาษณ์ มนัส เรืองฤทธิ์, ผู้ใหญ่บ้านอุดมพัฒนาปัจจุบัน, 17 ตุลาคม 2536.

แผนภูมิที่ 2

หมู่บ้านอุดมพัฒนาในปัจจุบัน (2537)

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

จากการพิจารณาภูมิหลังทางประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐานของหมู่บ้านอุตสาหกรรม จะเห็นได้ว่าเป็นหมู่บ้านใหม่ซึ่งเกิดจากการที่ชาวบ้านอพยพเข้ามาบุกเบิกจับจองที่ดินในเขตป่าสงวน ทำการโค่นถางป่าจนกลายเป็นที่ทำกินเมื่อประมาณ 30 ปีที่ผ่านมา ชาวบ้านจะมีทั้งผู้ที่อพยพมาจากจังหวัดนครสวรรค์ หรือจากพื้นที่ใกล้เคียง เช่น พิจิตร สระบุรี พระนครศรีอยุธยา ที่ไกลออกไปเช่น จากภาคอีสาน โดยทั่วไปเมื่ออพยพเข้ามาแล้วก็มักจะรวมกันตามภูมิสำเนาเดิม ทำให้มีการแยกเป็นกลุ่มๆ ตามเครือญาติหรือพรรคพวกของตนเอง สิ่งเหล่านี้ส่งผลต่อการรวมตัวหรือความเป็นเอกภาพของชุมชน บางครั้งก็ก่อให้เกิดความขัดแย้งในชุมชน

4.3 หมู่บ้านอุตสาหกรรมในกระแสการเปลี่ยนแปลง

การวิเคราะห์หมู่บ้านอุตสาหกรรมโดยแยกออกจาก การพัฒนาการของชุมชนในภาคกลางดูจะไม่สามารถทำให้เข้าใจในบริบทของชุมชนที่แท้จริงได้ แม้ว่าชาวบ้านจะอพยพเข้ามาในท้องถิ่นนี้เพียง 30 ปี แต่ภูมิหลังก่อนที่อพยพเข้ามานั้นส่วนใหญ่ได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงของวิถีการผลิตในภาคกลาง โดยรวม กล่าวคืออิทธิพลของการทำสนธิสัญญาบาวริงของประเทศไทยกับประเทศอังกฤษ ในปี 2398 และสนธิสัญญาในลักษณะนี้กับประเทศอื่นๆต่อมา ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางระบบเศรษฐกิจมากมาย เศรษฐกิจได้เปลี่ยนแปลงจากวิถีการผลิตแบบยังชีพมาเป็นการแบ่งงานกันทำ โดยที่สินค้าส่งออก ประกอบด้วย พืชผลหลักไม่กี่อย่าง การเติบโตของระบบการค้าดังกล่าว ได้ส่งผลกระทบต่อชุมชนภาคกลาง ซึ่งเป็นพื้นที่ราบลุ่มเหมาะกับการทำนา และมีเส้นทางลำเลียงผลผลิตเข้าสู่ศูนย์กลางคือ กรุงเทพฯ ได้สะดวกที่สุดโดยผ่านแม่น้ำสายสำคัญ เช่น แม่น้ำเจ้าพระยา

การเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วเกิดขึ้นอีกครั้ง เมื่อรัฐบาลมีนโยบายที่จะพัฒนาประเทศให้ทันสมัย ตั้งแต่แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่ 1 เป็นต้นมา ส่งผลให้มีการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานได้แก่ ถนน การชลประทาน มากขึ้น เกษตรกรเริ่มหันมาใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ในการทำการผลิต เช่น รถแทรกเตอร์ บัญเคมี ยาปราบศัตรูพืช ทำให้ชาวนาในภาคกลาง ต้องลงทุนในสิ่งเหล่านี้เพิ่มขึ้นเพื่อเพิ่มผลผลิตและแม้ว่าผลผลิตจะมีปริมาณเพิ่มขึ้น แต่ก็มีปัจจัยหลายประการที่ทำให้เกษตรกรไทยกลับยากจนและมีหนี้สินเพิ่มขึ้น เพราะ การผลิตส่วนใหญ่ยังต้องพึ่งธรรมชาติ ราคาผลผลิตขึ้นอยู่กับตลาดซึ่งถูกกำหนดโดยพ่อค้าคนกลางและหาความแน่นอนไม่ได้แหล่งทุนในระบบซึ่งมีดอกเบี้ยต่ำไม่เอื้อต่อเกษตรกรทั่วไปโดยเฉพาะเกษตรกรรายย่อย ทำให้เกษตรกรส่วนใหญ่ต้องหันไปพึ่งพา สินเชื่อนอก ระบบและเสียดอกเบี้ยในอัตราสูง นอกจากนี้การเปลี่ยนแปลงทางระบบนิเวศนั้นก็ดูจะส่งผลกระทบต่อชุมชนในด้านลบชัดเจนขึ้น

จนกระทั่ง ในช่วงปี พ.ศ. 2520 ลักษณะการเกษตรกรรมของไทยเป็นการผลิตแบบขยาย (extensive cultivation) นั่นคือ การเพิ่มผลผลิตโดยการขยายที่ดินในการทำการผลิตออกไปจากที่ดินที่มีคุณภาพดีไปสู่ที่ดินคุณภาพต่ำ (marginal land) หลังจากนั้นเมื่อถึงจุดหนึ่ง จะขยายออกไปมากไม่ได้อีกแล้ว การเพิ่มผลผลิตจะทำได้โดยการการผลิตแบบใช้ปัจจัยหนาแน่น (intensive cultivation) กระบวนการนี้คือ การลงทุนปัจจัยการผลิต เช่น ปุ๋ยเคมี สารเคมี พันธุ์พืช พันธุ์สัตว์ ยาฆ่าแมลง ซึ่งกระบวนการดังกล่าวยิ่งทำให้เกษตรกรต้องพึ่งพากลไกตลาดมากขึ้น

ปัญหาของหมู่บ้านอุดมพัฒนา ดังกล่าว ได้รับความสนใจจากหน่วยงานรัฐและองค์กรพัฒนาเอกชนพอสมควร หน่วยงานรัฐที่มีบทบาทมากในการพัฒนาหมู่บ้านนี้คือ สำนักงานการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม จ.นครสวรรค์ ส่วนองค์กรพัฒนาเอกชนที่เข้ามามีบทบาทในการพัฒนาหมู่บ้านนี้คือ โครงการปฏิรูปการเกษตรและพัฒนาชนบท (WCARRD)⁷

4.4 บทบาทของสำนักงานการปฏิรูปที่ดินจังหวัดนครสวรรค์

ตามความในพระราชบัญญัติการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม กำหนดให้สำนักงานการปฏิรูปที่ดิน จังหวัดนครสวรรค์ เป็นการบริหารราชการส่วนภูมิภาค สังกัดสำนักงานการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม (ส.ป.ก.) กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ และให้มีความรับผิดชอบ 5 ประการคือ

- (1) ดำเนินการส่งเสริมและพัฒนาการเกษตร สถาบันเกษตรกรและอาชีพนอกการเกษตร อื่นๆตามแผนงานและ โครงการที่ได้รับอนุมัติ
- (2) ดำเนินการจัดระบบชุมชนภายในเขตปฏิรูปที่ดิน เช่น ที่อยู่อาศัย พาณิชยกรรม และอุตสาหกรรม เป็นต้น
- (3) ควบคุมดูแลการใช้ที่ดินของเกษตรกรให้ดำเนินการผลิต การใช้ที่ดินให้เป็นไปตามแผนที่กำหนด รวมทั้งควบคุมทะเบียนที่ดิน ทะเบียนเอกสารสิทธิ์ให้เป็นไปตามระเบียบ
- (4) จัดทำแผนที่สำรวจรังวัดแปลงที่ดิน ซ่อมบำรุงรักษาสิ่งก่อสร้างในเขตปฏิรูปที่ดินที่อยู่ในเขตรับผิดชอบ

⁷ วีระชัย นาควิบูลย์วงศ์. รายงานการประเมินผลโครงการปฏิรูปการเกษตรและพัฒนาชนบทจังหวัดนครสวรรค์ , (กรุงเทพฯ:สำนักงานปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม, 2536), หน้า 15.

- (5) รายงานผลงาน ปัญหา อุปสรรค พร้อมทั้งความเห็นเสนอต่อสำนักงานการปฏิรูปที่ดิน (ส.ป.ก.) เพื่อการประสานงานกับส่วนต่างๆในส่วนกลาง ส่วนราชการอื่น และหน่วยงานเอกชนที่เกี่ยวข้อง

จากหน้าที่ความรับผิดชอบดังกล่าว บทบาทของสำนักงานการปฏิรูปที่ดินจังหวัดนครสวรรค์ที่ ทำในหมู่บ้านอุดมพัฒนาในระยะแรกคือ การจำกัดสิทธิในการถือครองที่ดินให้มีได้ครอบครัวยุติ ไม่เกิน 28 ไร่ และต่อมาได้เพิ่มเนื้อที่ถือครองเป็นครอบครัวละไม่เกิน 50 ไร่ เนื่องจากพื้นที่ขาดความอุดม สมบูรณ์และไม่ได้มีการพัฒนาแหล่งน้ำตามแผนที่กำหนดไว้ การจัดสรรที่ดินในระยะแรกมีปัญหา มาก เพราะมีผู้ที่ถือครองที่ดินเกินกว่า 28 ไร่อยู่เป็นจำนวนมาก จึงมีการขายสิทธิ์บ้าง นำชื้อญาติพี่น้องมา รับการกระจายสิทธิ์บ้าง

ส่วนที่ดินที่ได้จัดสรรให้แก่เกษตรกรแล้ว ก็ออกเอกสารสิทธิ์แบบ 4-01 ก. ให้ โดยมีผู้ว่า ราชการจังหวัดและที่ดินจังหวัดเป็นผู้ลงนาม ซึ่งมีข้อจำกัดห้ามซื้อขายจ่ายโอนให้แก่บุคคลอื่น ยกเว้น ตกทอดทางมรดกของผู้ได้รับสิทธิจากการปฏิรูปที่ดิน ถ้าเกษตรกรผู้นั้นไม่ได้ทำการเกษตรด้วยตนเองหรือ ปฏิบัติผิดข้อบังคับ อาจถูกเพิกถอนสิทธิ์ได้

ภายหลังจากการจัดสรรที่ดินแล้ว ได้มีการก่อสร้างทางหลวงแผ่นดินสายชัยภูมิ-หนองบัว ผ่านหมู่บ้าน ซึ่งทำให้มูลค่าที่ดินสูงกว่าเดิมมาก เป็นแรงจูงใจให้เกษตรกรขายที่ดินมือเปล่ากัน โดย มีชอบมากขึ้น แล้วอพยพไปรับจ้างทำงานแห่งอื่น

นอกจากการจัดทำโครงการด้วยตนเองแล้ว สำนักงานปฏิรูปที่ดิน จังหวัดนครสวรรค์ ยังได้ประสานงานกับหน่วยงานอื่นๆเข้ามาร่วมดำเนินการในหมู่บ้านอุดมพัฒนา อีกหลายหน่วยงาน คือ

- (1) ประสานงานกับกรมส่งเสริมเกษตรและสหกรณ์ให้เข้ามาจัดตั้งสหกรณ์การเกษตรขึ้น ในหมู่บ้าน โดยมีชื่อว่า "สหกรณ์การเกษตรปฏิรูปที่ดินหนองบัวสอง จำกัด" ในปี 2534 สหกรณ์นี้มี

๑ สำนักงานปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม, รายงานประจำปีสำนักงานปฏิรูปที่ดินจังหวัด นครสวรรค์, 2534. (อัดสำเนา), หน้า 33.

๒ สำนักงานปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม, รายงานประจำปีสำนักงานปฏิรูปที่ดินนครสวรรค์, หน้า 34.

สมาชิก 163 คน ทุนดำเนินการทั้งสิ้น 316,800 บาท ให้เงินกู้แก่สมาชิก 1,182,926 บาท จัดหาสินค้ามาจำหน่าย เช่น บัญย คิดเป็นมูลค่า 328,870 บาท เมล็ดข้าวโพด คิดเป็นมูลค่า 16,812 บาท รับเงินฝากจากสมาชิกประเภทออมทรัพย์ 9,470 บาท ซึ่งทำให้มีกำไรสุทธิจากการดำเนินงานถึง 31,287.37 บาท เพิ่มขึ้นจากปีก่อน 11,267.83 บาท

(2) ประสานงานภาครัฐและธุรกิจเอกชน จัดทำโครงการส่งเสริมการปลูกพืชเศรษฐกิจ 2 โครงการคือ

- ก. โครงการมะม่วงหิมพานต์ โดยการประสานงานกับ บริษัทมาบุญครอง จำกัด สนับสนุนเงินทุนกู้ยืมให้แก่เกษตรกรในการปลูกมะม่วงหิมพานต์จำนวน 96 ราย พื้นที่ 613 ไร่
- ข. โครงการสี่ประสาน เป็นการร่วมมือกับสถาบันการเงิน ได้แก่ ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ (ธ.ก.ส.) ภาคธุรกิจเอกชน ภาครัฐ และเกษตรกร ในการส่งเสริมการปลูกข้าวโพดลูกผสมและแลกเปลี่ยนพันธุ์ข้าวโพดซึ่งทำให้เกษตรกรสนใจปลูกข้าวโพดพันธุ์อาร์กิน และพันธุ์ซี.พี. คิดเป็นเงินเชื่อทั้งสิ้น 3,274,265 บาท ¹⁰

(3) ประสานงานกับกรมพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทยจัดสร้างประชาชนกลางโดยใช้งบประมาณภูมิภาคและท้องถิ่น จำนวน 613,000 บาท ¹¹

นอกจากนี้ สำนักงานการปฏิรูปที่ดินจังหวัดนครสวรรค์ยังได้มีบทบาทในการพัฒนาหมู่บ้านอีกหลายโครงการ เช่น โครงการขุดลอกคลองเพื่อกักเก็บน้ำ โดยใช้งบประมาณจาก ส.ป.ก. 700,000 บาท โครงการส่งเสริมการเลี้ยงโคเนื้อโดยการกู้ยืมเงินจากสหกรณ์การเกษตร เป็นเงิน 300,000 บาท โครงการขยายพันธุ์ไม้ผลซึ่งจัดทำขึ้นภายใต้โครงการพัฒนาการในเขตปฏิรูปที่ดิน เงินกู้ธนาคารโลกในเนื้อที่ประมาณ 30 ไร่ ในหมู่บ้านอุดมพัฒนา เพื่อขยายพันธุ์ไม้ต่างๆ เช่น มะม่วง ขนุน มะขามหวาน ส้มโอ ฯลฯ แจกจ่ายหรือจำหน่ายให้แก่เกษตรกร เป็นต้น ¹²

¹⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 24.

¹¹ สำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภอหนองบัว. แผนพัฒนาตำบลวังบ่อ ประจำปี 2536. (อัดสำเนา), หน้า 13.

¹² เรื่องเดียวกัน, หน้า 17.

บทบาทของสำนักงานการปฏิรูปที่ดิน จังหวัดนครสวรรค์ตามที่ได้กล่าวมาแล้ว ยังคงเน้นการจัดโครงสร้างพื้นฐานให้กับเกษตรกรไม่ว่าจะเป็นการกระจายสิทธิถือครองที่ดิน การสร้างถนน ประปา ไฟฟ้า การส่งเสริมให้เกิดสถาบันเกษตรกรและการส่งเสริมในด้านอาชีพ เช่น การเลี้ยง โคเนื้อ การปลูกพืชเศรษฐกิจ เป็นต้น ผลการดำเนินการตามโครงการต่างๆ เหล่านี้โดยภาพรวม ทำให้หมู่บ้านมีโครงสร้างพื้นฐานที่ดีพอสมควร ดังจะเห็นได้จากลักษณะทางกายภาพของหมู่บ้านที่มีการจัดแผนผังที่ดี การมีน้ำประปา ไฟฟ้าใช้ แต่ถ้าหากพิจารณาถึงผลงานที่เกษตรกรเป็นรายครอบครัวได้รับ อาจกล่าวได้ว่า ยังไม่ประสบผลสำเร็จเท่าที่ควร เห็นได้จากปริมาณการถือครองที่ดินของครอบครัว แตกต่างกับครอบครัวส่วนใหญ่ ที่มีปริมาณการถือครองอยู่ในระดับที่กฎหมายปฏิรูปที่ดินอนุญาตให้มีได้ ความแตกต่างนี้เกิดจากการใช้อิทธิพลของผู้มีอำนาจในหมู่บ้านถือครองที่ดินโดยผิดกฎหมาย ซึ่งสำนักงานการปฏิรูปที่ดินก็ยังไม่ทำอะไรไม่ได้

ความล้มเหลวที่เห็นได้ชัดคงสะท้อนออกมาจากปรากฏการณ์ ที่ยังคงเป็นปัญหารุนแรงอยู่ในหมู่บ้านคือ เกษตรกรยังคงมีปัญหาค่าเช่าที่ดินและการมีงานทำ ปัญหาการอพยพเข้าเมือง ปัญหาเด็กแรกเกิดขาดสารอาหารและขาดโอกาสทางการศึกษา ปัญหาขาดแคลนน้ำใช้และขาดน้ำเพื่อการเกษตร ปัญหาการขาดการอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เป็นต้น ¹³

ความล้มเหลวของการพัฒนาที่เกิดขึ้นในระดับหมู่บ้านนี้ เป็นภาพสะท้อนอย่างชัดเจนถึงแนวทางการพัฒนาชุมชนของรัฐว่า ยังไม่สามารถแก้ไขปัญหานี้พื้นฐานของเกษตรกรได้ แม้ว่ารัฐบาลได้ทุ่มเทงบประมาณในการพัฒนาในแต่ละปีอย่างมหาศาลก็ตาม

4.4 บทบาทของโครงการปฏิรูปการเกษตรและพัฒนาชนบท

โครงการปฏิรูปการเกษตรและพัฒนาชนบท (Thai-NGO-Committee on Agriculture Reform and Rural Development) หรือเรียกสั้นๆ ว่า WCARRD เป็นองค์กรพัฒนาเอกชน องค์กรหนึ่ง ซึ่งถือกำเนิดขึ้นในประเทศไทย เมื่อปี พ.ศ. 2525 หลังจกมีการประชุมขององค์กรพัฒนาเอกชนในภูมิภาคเอเชีย ในที่ประชุม World Conference on Agrarian Reform and Rural Development ที่กรุงโรม ประเทศอิตาลี ในปี พ.ศ.2522 วัตถุประสงค์ของการก่อตั้ง

¹³ สำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภอหนองบัว. แผนพัฒนาตำบลวังบ่อประจำปี 2537. (อัดสำเนา), หน้า 17.

WCARRD ในประเทศไทยคือ เพื่อส่งเสริมความร่วมมือระหว่างหน่วยงานของรัฐกับหน่วยงานเอกชน ในการพัฒนาชนบทให้มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น

นับตั้งแต่ปี 2525 เป็นต้นมา WCARRD ได้ประสานงานกับสำนักงานปฏิรูปที่ จังหวัดนคร สวรรค์ จัดตั้ง โครงการปฏิรูปการเกษตรและพัฒนาชนบท ในเขตปฏิรูปที่ดินจังหวัดนครสวรรค์ชั้น และ จัดส่งเจ้าหน้าที่เข้าไปประจำอยู่ใน หมู่บ้านอุดมพัฒนา ซึ่งเป็นพื้นที่ที่อยู่ในเขตปฏิรูปที่ดินของจังหวัด นครสวรรค์ โดยกำหนดให้เจ้าหน้าที่มีบทบาท ใน 2 ลักษณะ คือ ¹⁴

(1) เป็นผู้ศึกษารวบรวม วิเคราะห์ สรุป ประเมินและเผยแพร่ผลงานดำเนินงานภายในชุมชนทุกชั้นตอนแก่ชุมชนและสังคมวงกว้าง ซึ่งมีบทบาทเหมือนนักวิจัย

(2) เป็นผู้ตอบสนองความต้องการเฉพาะหน้าของชุมชน โดยให้การบริการในสิ่งจำเป็น ทั้งในเรื่องของข้อมูล ความรู้ ประสบการณ์ และวัตถุในรูปแบบต่างๆ เช่น การติดต่อประสานงาน ประชุมศึกษาดูงาน ฝึกอบรม ให้ทุนสนับสนุนกิจกรรมบางอย่างและร่วมกับชาวบ้านศึกษาวิเคราะห์ปัญหา และวางแผนแก้ไขปัญหของชุมชน โดยให้การสนับสนุนและร่วมดำเนินกิจกรรมที่จะสามารถแก้ไขปัญหของชุมชนตามแผนงานของชุมชน ทั้งนี้จะมีการสรุป ประเมินผล เพื่อปรับปรุงแก้ไขการดำเนินงาน เป็นระยะๆไป ซึ่งมีบทบาทเหมือนนักพัฒนา

อย่างไรก็ตามสิ่งที่เน้นในการทำงานในช่วงนี้ จะเป็นการทำงานพัฒนาด้านวัฒนธรรมของ ชุมชน โดยไม่มุ่งเน้นการเข้าร่วมกิจกรรมทางเศรษฐกิจ แต่จะมุ่งเน้นการเข้าร่วมกิจกรรมที่มีอยู่แล้ว ภายในชุมชนซึ่งมักเป็นกิจกรรมทางด้านประเพณี งานบุญต่างๆ อันเป็นการสะท้อนวัฒนธรรมของชุมชน ซึ่งเจ้าหน้าที่มีความจำเป็นต้องเข้าร่วมและศึกษาเพื่อจะได้เป็นที่ยอมรับของชุมชนและ เป็นลู่วางสำคัญ ในการเข้าใจพัฒนาการในแง่มุมต่างของชุมชน เพื่อที่จะสามารถเข้าร่วมกับประชาชนคิดค้นวิธีการแก้ไขปัญหาย่างเป็นขั้นตอนบนพื้นฐานการมีส่วนร่วมของประชาชน ¹⁵

¹⁴ ชลิต ทองปลิวและมาริสสา กุ้เพ็ชร. รายงานผลการวิจัยประเมินผลโครงการ ปฏิรูปการเกษตรและพัฒนาชนบทระหว่างปี พ.ศ. 2525-2528 (กรุงเทพฯ: คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2530), หน้า 14.

¹⁵ โครงการปฏิรูปการเกษตรและพัฒนาชนบท. การวางแผนพัฒนาหมู่บ้านอุดมพัฒนา. 2525. (อัดสำเนา), หน้า 44.

การทำงานของเจ้าหน้าที่ดังกล่าวข้างต้น สร้างความประหลาดใจให้แก่ชาวบ้านพอสมควร เพราะชาวบ้านมีความคาดหวังให้เจ้าหน้าที่เข้าไปให้ความช่วยเหลือในลักษณะที่มีโครงการเชิงเศรษฐกิจที่เป็นรูปธรรมชัดเจน อย่างไรก็ตามเจ้าหน้าที่ได้พยายามปรับความเข้าใจ รวมทั้งคลี่คลายความคาดหวังของชาวบ้านโดยเข้าไปคลุกคลีและปรับวิถีชีวิตของตนให้สอดคล้องกับชุมชน จนชาวบ้านมีความเข้าใจว่า เจ้าหน้าที่เข้ามาประจำในหมู่บ้านนี้จะมีบทบาทเพียงแค่นี้ให้การสนับสนุน ความรู้ ข้อมูล เสริมทักษะความรู้บางเรื่องแก่คนในชุมชน ชาวบ้านต้องเป็นผู้นำในการทำกิจกรรมต่างๆภายในหมู่บ้านด้วยตนเอง เมื่อกิจกรรมที่เกินความสามารถของชาวบ้านในการจัดการกันเองก็ร่วมกันติดต่อขอความช่วยเหลือจากภายนอก¹⁶

ในช่วง 3 ปีแรก (2525-2528) เจ้าหน้าที่ได้ให้การสนับสนุนและเสริมสร้างกระบวนการศึกษาเรียนรู้หลายรูปแบบ เช่น การประชุม สัมมนา ฝึกอบรม ดูงาน ตลอดจนการใช้สื่อทุกรูปแบบ เพื่อให้เกิดการศึกษาและสรุปบทเรียนการแก้ไขปัญหาระหว่างชาวบ้านด้วยกันเองเพื่อนำมาปรับใช้ในการคลี่คลายปัญหาที่กำลังเผชิญอยู่ในขณะนั้น

ผลจากความพยายามในการให้ชาวบ้านได้มีการศึกษาเรียนรู้ปัญหาและทำงานร่วมกันก็เกิดกลุ่มธนาคารข้าวขึ้นที่ บ้านหนองถั่วแปบ เพื่อแก้ปัญหาการขาดแคลนข้าวของคนในหมู่บ้านนั้นนอกจากนี้ยังมีการประสานงานกันระหว่างกลุ่มบ้านต่างๆในรูปแบบของการทอดผ้าป่าสามัคคีเพื่อเป็นกองทุนพัฒนาหมู่บ้าน จนเกิดผลต่อเนื่องไปสู่การรวมกลุ่มแม่บ้านและการรวมกลุ่มของชาวบ้านที่สนใจเฉพาะเรื่องซึ่งสามารถทำกิจกรรมร่วมกัน บนพื้นฐานของความถนัดและความสามารถของกลุ่มบุคคลนั้น เช่น กลุ่มทอดผ้า กลุ่มตัดเย็บเสื้อผ้า กลุ่มทำดอกไม้ประดิษฐ์ เป็นต้น¹⁷

จากการทำงานร่วมกับชาวบ้านพร้อมกับการศึกษาชุมชนไปด้วยนั้น ทำให้ เจ้าหน้าที่ของ WCARRD เกิดความเข้าใจในประวัติศาสตร์ของหมู่บ้านและมีความเชื่อมั่นว่า หมู่บ้านเป็นแหล่งวิชาการที่เป็นจริงทางสังคมซึ่งได้รวบรวมปัญหาด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมืองและวัฒนธรรมที่มีได้ หลุดพ้นจากกระแสการเปลี่ยนแปลงของสังคมภายนอก และข้อสำคัญคือ ชุมชนมีองค์กรของตนเองและมี

¹⁶ สัมภาษณ์ อนุสรณ์ ไชยพาน, อดีตเจ้าหน้าที่สนามประจำหมู่บ้านอุดมพัฒนา, 14 ตุลาคม 2536 .

¹⁷ วีระชัย นาควิบูลย์วงศ์. รายงานการประเมินผลโครงการปฏิรูปการเกษตรและพัฒนาชนบท จังหวัดนครสวรรค์, หน้า 17.

ศักยภาพในการกำหนดชะตากรรมของตนเองได้

นอกจากนี้ ยังมีข้อสรุปในเชิงของการทำงานว่า ต้องคำนึงถึง ผลกระทบต่อการแก้ไข ปัญหาในระดับครอบครัวที่ชาวบ้านกำลังเผชิญอยู่ในปัจจุบัน เช่น หนี้สินที่เพิ่มขึ้นทุกปี ดังนั้นจึงต้องคิด ค้นแนวทางและวิธีการทำงานร่วมกับชาวบ้านเพื่อแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจทั้งในระดับหมู่บ้านและในระดับ ครอบครัวด้วย ^{๑๐}

จากการสรุปบทเรียนที่ผ่านมา ทำให้แนวทางการดำเนินงานในช่วง 3 ปี ต่อมา (2529-2531) ปรับเปลี่ยนทิศทางไป โดยเน้นการศึกษาและแก้ไขปัญหาของคนยากจนมากยิ่งขึ้น เพื่อให้คนจน เข้าร่วมกิจกรรมอย่างมีศักดิ์ศรีเท่าเทียมกัน นอกเหนือไปจากการเสริมสร้างผู้นำและกลุ่มบุคคลเป้าหมายให้เป็นหลักในการแก้ไขปัญหาของตนเองและชุมชน ^{๑๑}

กิจกรรมในช่วงนี้จึงเปลี่ยนมาเน้นด้านเศรษฐกิจของครอบครัวและชุมชนมากขึ้น แม้ว่ากิจกรรมที่ทำในช่วงเวลาที่ผ่านมาจะยังไม่เลิกไป เช่นกิจกรรมที่เป็น การเสริมสร้างผู้นำโดยการศึกษา ดูงานต่างๆ ยังคงมีอยู่อย่างต่อเนื่องแต่กิจกรรมทางเศรษฐกิจเริ่มปรากฏเด่นชัดขึ้นในช่วงนี้ เช่น การอบรมเรื่องเทคนิคการเพาะพันธุ์ปลา การขยายพันธุ์ไม้ การเลี้ยงวัวและการเกษตรแบบผสมผสาน นอกจากนี้ยังเป็นการศึกษาหนี้สินในชุมชนทำให้พบว่า เกษตรกรในหมู่บ้านอุดมพัฒนาเกือบทั้งหมดติดอยู่ในวัฏจักรของหนี้สิน ดังนั้นทางออกทางหนึ่งคือ การเลือกกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่จะสามารถตอบสนอง ให้ชาวบ้านสามารถลดรายจ่าย เพิ่มรายได้ และนำไปสู่การพึ่งตนเองได้

เพื่อตอบสนองต่อการแก้ปัญหาดังกล่าว กิจกรรมที่มุ่งส่งเสริมในช่วงนี้ คือ การทำเกษตรผสมผสาน โดยพยายามผลักดันให้เครือข่ายผู้นำในระดับท้องถิ่น จัดการประชุมเพื่อแลกเปลี่ยนความคิดเห็นประสบการณ์ของผู้นำและจัดการศึกษาดูงานในที่ต่างๆ จนเกิดเครือข่ายเกษตรกรรมแบบผสมผสานขึ้นระหว่างหมู่บ้านอุดมพัฒนากับหมู่บ้านอื่นๆ ในจังหวัดนครสวรรค์

^{๑๐} สัมภาษณ์ อนุสรณ์ ไชยพาน ,อดีตเจ้าหน้าที่สนามประจำหมู่บ้านอุดมพัฒนา, 14 ตุลาคม 2536.

^{๑๑} โครงการปฏิรูปการเกษตรและพัฒนาชนบท. เอกสารสรุปบทเรียนโครงการ ปฏิรูปการเกษตรและพัฒนาชนบทประจำปี 2531. (อัครสำเนา), หน้า 44.

อย่างไรก็ตาม เครือข่ายระหว่างหมู่บ้านที่เกิดขึ้นนั้น มีส่วนช่วยเสริมสร้างความรู้ความเข้าใจเท่านั้นแต่ยังไม่สามารถช่วยเหลือซึ่งกันและกันอย่างเป็นรูปธรรมได้ เหตุเพราะว่า ผู้นำที่อยู่ในเครือข่ายของหมู่บ้านนั้นมีภาระที่ต้องแก้ไขปัญหภายในหมู่บ้าน รวมทั้งการแก้ไขปัญหาภายในครอบครัวของตนเองด้วย นอกจากนี้ ยังมีการให้เงินทุนสนับสนุนแก่ชาวบ้านในการทำกิจกรรมต่างภายในชุมชนเพื่อสร้างรายได้ แต่การสนับสนุนในรูปของเงินทุน ยังมีทิศทางกระจายไปตามการแก้ไขปัญหเฉพาะหน้า และเงินทุนมักถูกนำไปใช้ในการคืนให้แก่พ่อค้า นายทุนและธนาคารมากกว่าจนกลายเป็นความขัดแย้งระหว่างกรรมการที่ดูแลกองทุนกับสมาชิกที่กู้ยืม

ด้วยเหตุผลดังกล่าว กิจกรรมในหมู่บ้านอุดมพัฒนาในช่วงนี้ จึงยังไม่ค่อยเกิดผลกระทบต่อ การแก้ไขปัญหาทั้งในระดับชุมชนและระดับครอบครัวชัดเจนนัก กิจกรรมที่เห็นได้จัดคงมีเพียงการสนับสนุนเงินทุนหมุนเวียนให้กับสมาชิกในหมู่บ้านใช้ลงทุนชุดบ่อเลี้ยงปลา เท่านั้น

จากการทำงานในระยะที่ 2 (2529-2531) พบว่า กลุ่มเป้าหมาย คือ ผู้นำ สตรี เยาวชน คนยากจน ได้เข้าร่วมกิจกรรมต่างพอสมควรแล้ว แต่ยังไม่ส่งผลให้สามารถแก้ไขปัญหาได้ โดยเฉพาะในระดับครอบครัวของผู้นำ จึงได้มีการปรับเปลี่ยนแผนงานในช่วงปี 2532-2535 โดยเน้นกิจกรรมครอบครัวเป้าหมาย การจัดตั้งกองทุนพัฒนาหมู่บ้านและสร้างเครือข่ายผู้นำ ²⁰

แต่ในทางปฏิบัติ กิจกรรมพัฒนาที่หมู่บ้านอุดมพัฒนาโดยรวมดูจะหยุดชะงักลง เนื่องจากเจ้าหน้าที่มีการหมุนเวียนออกและรับเข้ามาใหม่หลายคนในช่วงนี้ ทำให้การทำงานกับชุมชนขาดความต่อเนื่อง ประกอบกับเจ้าหน้าที่ใหม่ยังขาดประสบการณ์ ต้องใช้เวลาเรียนรู้งาน ซึ่งส่งผลกระทบต่อการทำงานในชุมชนด้วย ดังนั้นกิจกรรมที่เกิดขึ้นในช่วงนี้จึงมีเพียงการก่อตั้งกลุ่มออมทรัพย์ขึ้นที่ กลุ่มบ้านหนองมะเขือ ในปี 2533 การชุดบ่อเลี้ยงปลาที่บ้านโคกชะอมซึ่งเกิดขึ้นทุกปี และการพาชาวบ้านไปดูงานในเรื่องที่เกี่ยวข้องเท่านั้น ²¹

²⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 45.

²¹ สัมภาษณ์ ระเบียบ อินทรา, เจ้าหน้าที่สนามประจำหมู่บ้านอุดมพัฒนาในปัจจุบัน,

4.6 กิจกรรมที่เป็นจุดกำเนิดของเกษตรกรรมทางเลือก

จากการที่ WCARRD ส่งเจ้าหน้าที่ลงไปประจำในหมู่บ้านอุดมพัฒนาตั้งแต่ปี 2525 เป็นต้นมา ได้เกิดกิจกรรมขึ้นมากมายในหมู่บ้าน เช่น ธนาคารข้าว กลุ่มออมทรัพย์ เงินกองกลางหมู่บ้านและกลุ่มชดเชยเลี้ยงปลา โดยมีรายละเอียดของแต่ละกิจกรรม ดังนี้

(1) ธนาคารข้าว เป็นกิจกรรมที่เกิดขึ้นโดยกลุ่มบ้านหนองถั่วแปบ เกิดความต้องการที่จะช่วยเหลือผู้ไม่มีข้าวกินและผู้ประสบปัญหาเฉพาะหน้าอื่นๆ โดยก่อนที่มีการก่อตั้งขึ้นใน เดือนเมษายน พ.ศ.2527 ได้มีการจัดพาชาวบ้านไปดูงานธนาคารข้าวที่ บ้านหนองน้อย อ.วัดสิงห์ จ.ชัยนาท จากนั้นมีการอบรมความรู้ในเรื่องนี้ โดยเชิญ คุณเรือง สุขสวัสดิ์ ซึ่งในขณะนั้นเป็นผู้ประสานงานโครงการพัฒนาชนบทแบบเบ็ดเสร็จหนองน้อย อ.วัดสิงห์ จ.ชัยนาท มาให้ความรู้ ส่วนการก่อสร้างยังฉาง มีนักศึกษามรรคทายอสาสน์นารามลานนา มหาวิทยาลัยรามคำแหง มาช่วยก่อสร้างโดยชาวบ้านสมทบวัสดุและแรงงาน

เมื่อเริ่มก่อสร้างมีสมาชิก 36 ราย มีข้าวซึ่งเกิดจากการรวบรวมของสมาชิก 185 ถึงปัจจุบันมีสมาชิก 44 ราย มีข้าว 2,600 ถึง สมาชิกสามารถกู้ยืมไปบริโภค หรือขายเป็นค่าใช้จ่ายในกรณีเจ็บป่วย หรือลงทุนทำนา

(2) กลุ่มออมทรัพย์ ตั้งขึ้นที่กลุ่มบ้านหนองถั่วแปบ ในปี 2530 และที่กลุ่มบ้านหนองมะเขือ เมื่อปี 2533 เพื่อช่วยเหลือด้านการเงินซึ่งกันและกันในชุมชนและเป็นการระดมเงินออมของสมาชิก การออมจะทำการเป็นรายปี ในรูปของ หุ่นขี้ล 30 บาท ปล่อยเงินให้สมาชิกกู้โดยคิดดอกเบี้ยร้อยละ 30 บาทต่อปี หรือร้อยละ 2.5 ต่อเดือน แม้ว่าอัตรานี้จะค่อนข้างสูงสำหรับสถาบันทางการเงินในระบบ แต่สำหรับเกษตรกรแล้วนับว่าต่ำกว่าอัตราทั่วไปของการเงินนอกระบบทั่วไป ที่คิดดอกเบี้ยถึงร้อยละ 5-10 ต่อเดือน

(3) เงินกองกลางหมู่บ้าน ตั้งขึ้นที่กลุ่มบ้านหนองถั่วแปบในปี 2527 โดยมีทุกคนในกลุ่มบ้านเป็นสมาชิก ผู้กู้ต้องเสียดอกเบี้ยร้อยละ 30 ต่อปีหรือ 2.5 ต่อเดือน ดอกเบี้ยนี้จะสะสมอยู่ในกองทุน โดยไม่มีการปันผล

(4) การชดเชยเลี้ยงปลา เริ่มต้นในปี 2529 ที่กลุ่มโคกชะอม มีวัตถุประสงค์ที่จะให้ชาวบ้านได้ชดเชยไว้เลี้ยงปลา หากมีปริมาณเหลือจากกินก็จะได้ขายเป็นรายได้ โดยโครงการปฏิรูป

การเกษตรและพัฒนาชนบท (WCARRD) ได้ให้การสนับสนุนแก่กลุ่มชุดบ่อเลี้ยงปลาเพื่อสามารถหมุนเวียนให้สมาชิกนำไปชุดบ่อ

จากการที่ชาวบ้านได้เข้าร่วมกิจกรรมต่างๆ ทั้ง 4 กิจกรรมทำให้ชาวบ้านเกิดกระบวนการเรียนรู้ว่ากิจกรรมทั้ง 4 แบบนั้นมีส่วนช่วยให้ชาวบ้านรวมกลุ่มกันแก้ไขปัญหาของตนเองได้โดยไม่ต้องจำเป็นต้องพึ่งพาพ่อค้าเงินกู้ภายนอกชุมชนอีกต่อไป ²²

นอกจากนี้ยังค้นพบอีกว่า การเลี้ยงปลา เป็นกิจกรรมที่น่าสนใจมากที่สุดเพราะคุณประโยชน์ของบ่อปลาไม่ใช่เป็นเพียงการเลี้ยงปลาไว้บริโภคเท่านั้น แต่กลับเป็นเรื่องน้ำ ซึ่งเป็นประโยชน์สูงสุดที่ใช้ในการผลิตและการอุปโภคบริโภคและจากกิจกรรมในการชุดบ่อเลี้ยงปลาที่ก่อให้เกิดการเชื่อมโยงความคิดของชาวบ้านให้ไปสู่ทางออกในเรื่องเกษตรทางเลือก โดยชาวบ้านที่ชุดบ่อเห็นว่า ขอบบ่อสามารถปลูกไม้ผล พืชผักสวนครัวได้โดยการนำน้ำจากบ่อมาใช้รดผักและผลไม้ ดังนั้น การชุดบ่อเลี้ยงปลา จึงเป็นกิจกรรมที่เป็นจุดกำเนิดของการทำเกษตรกรรมทางเลือกของเกษตรกรหมู่บ้านอุดมพัฒนานั้นเอง ²³

²² สัมภาษณ์ จรูญ คำปันนา, อดีตเจ้าหน้าที่สนามประจำหมู่บ้านอุดมพัฒนา, 10 พฤษภาคม 2536.

²³ สัมภาษณ์ วีระชัย นาควิบูลย์วงศ์, ผู้เชี่ยวชาญสำนักงานปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม, 25 ตุลาคม 2536.